

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Навчальний посібник
для студентів, які навчаються за
напрямом підготовки 6.030202 – «Міжнародне право»

За редакцією кандидата юридичних наук, доцента
А. М. Шульги

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків – 2014

УДК 340.12(075.8)
ББК 57.0я43
Т 33

Рецензенти:

В. О. Серьогін – доктор юридичних наук, доцент, начальник кафедри державно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Харківського національного університету внутрішніх справ;

В. С. Шестак – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Донецького державного університету управління;

О. Г. Кушніренко – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист від 29.07.2014 р. № 1/11-12040)*

Т 33 Теорія держави і права : навчальний посібник для студентів, які навчаються за напрямом підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / [А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров та ін.]; за ред. А. М. Шульги. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 464 с.
ISBN 978-966-285-090-1

У навчальному посібнику репрезентовано загальнотеоретичний понятійний апарат сучасної юридичної науки щодо висвітлення відповідних питань. Зміст книги відображає сучасний стан юридичної практики, національного законодавства України.

Для студентів-міжнародників, аспірантів, викладачів.

УДК 340.12(075.8)
ББК 57.0я43

ISBN 978-966-285-090-1

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2014
© Шульга А. М., Новікова Л. В., Сідоров В. І. та ін., 2014
© Будник О. В., макет обкладинки, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	12
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА.....	14
1.1. Теорія держави і права як наука, її предмет, методологія пізнання.....	14
1.2. Функції науки теорії держави і права.....	17
1.3. Система юридичних наук: поняття, структура.....	18
ТЕМА 2. ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА	21
2.1. Первісне суспільство: структура, організація публічної (соціальної) влади, соціальні норми	21
2.2. Теорії походження (виникнення) держави.....	24
2.3. Виникнення права.....	27
2.4. Відмітні ознаки норм права і норм первісного суспільства.....	31
ТЕМА 3. ДЕРЖАВА: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ. ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВ.....	33
3.1. Поняття держави, її основні ознаки	33
3.2. Відмінність держави і первісного суспільства.....	39
3.3. Суверенітет: державний, національний, народний.....	40
3.4. Сутність держави.....	45
3.5. Типологія держав. Формаційний і цивілізаційний підходи до визначення типу держави.....	46

ТЕМА 4. ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.....	49
4.1. Поняття функцій держави, їх види, відмінність від функцій органів держави.....	49
4.2. Основні внутрішні та зовнішні функції сучасної демократичної держави.....	49
4.3. Правові форми і методи здійснення функцій держави: поняття, види.....	51
4.4. Держава і економіка (особливості економічної функції держави).....	52
ТЕМА 5. СУСПІЛЬСТВО. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА.....	57
5.1. Суспільство: поняття, види	57
5.2. Громадянське суспільство: поняття, ознаки.....	58
5.3. Основні інститути (елементи) громадянського суспільства, передбачені Конституцією України.....	60
5.4. Співвідношення громадянського суспільства і держави.....	61
5.5. Політична система суспільства: поняття, структура	62
5.6. Держава в політичній системі суспільства.....	63
ТЕМА 6. ДЕМОКРАТИЧНА, СОЦІАЛЬНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА.....	65
6.1. Демократична держава.....	65
6.2. Основні форми та інститути демократії в Україні	67
6.3. Референдум. Референдум в Україні.....	68
6.4. Соціальна держава.....	70
6.5. Правова держава.....	73
ТЕМА 7. ФОРМА ДЕРЖАВИ.....	78
7.1. Форма (форми) держави: поняття, структура.....	78
7.2. Форма державного правління.....	79
7.3. Особливості республіканського правління в Україні.....	86
7.4. Форма державного устрою.....	87
7.5. Унітарна держава.....	88
7.6. Федеративна держава.....	91
7.7. Форма державного (політичного) режиму.....	94
7.8. Форми об'єднань держав.....	97

ТЕМА 8. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ.....	102
8.1. Механізм держави: поняття, структура	102
8.2. Державний орган: поняття, ознаки, види.....	103
8.3. Компетенція державного органу.....	104
8.4. Державно-владні повноваження.....	105
8.5. Види органів держави.....	106
8.6. Державний апарат.....	107
8.7. Структура державного апарату сучасних держав	108
8.8. Державні органи, передбачені Конституцією України....	114
8.9. Служба. Державна служба.....	116
8.10. Посада. Посадова особа. Службова особа	118
ТЕМА 9. ВЛАДА. ДЕРЖАВНА ВЛАДА.	
ТЕОРІЯ ПОДІЛУ ВЛАДИ (ПОДІЛУ ВЛАД).....	121
9.1. Влада, її поняття, види у суспільстві.....	121
9.2. Державна влада: поняття, ознаки, співвідношення державної влади і держави.....	126
9.3. Теорія поділу влади (поділу влад), її реалізація в сучасних державах.....	127
9.4. Система «стримувань і противаг»: поняття, основні цілі.....	130
ТЕМА 10. СОЦІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ.....	132
10.1. Соціальне управління: поняття, види	132
10.2. Державне управління: поняття, ознаки, суб'єкти....	134
10.3. Місьцеве самоврядування: поняття, суб'єкти.....	135
10.4. Державний контроль: поняття, види.....	136
10.5. Державний примус.....	139
ТЕМА 11. ПРАВО: ОБ'ЄКТИВНЕ, СУБ'ЄКТИВНЕ.....	143
11.1. Термін «право»	143
11.2. Об'єктивне право (право в об'єктивному значенні), його поняття.....	144
11.3. Основні ознаки об'єктивного (позитивного) права	147
11.4. Суб'єктивне право (право в суб'єктивному значенні), його поняття, структура.....	150
11.5. Функції права.....	152

11.6. Цінність права	154
11.7. Право та інтереси.....	156
ТЕМА 12. ПРАВО, ПОЛІТИКА, ЕКОНОМІКА.....	160
12.1. Політика: поняття, види.....	160
12.2. Право і політика.....	165
12.3. Право і економіка.....	169
ТЕМА 13. ПРАВОРОЗУМІННЯ.....	172
13.1. Проблема праворозуміння	172
13.2. Сутність права.....	178
13.3. Основні теорії права (основні концепції праворозуміння).....	181
13.4. Основні типи праворозуміння.....	185
13.5. Право і закон, їх співвідношення	186
ТЕМА 14. МІЖНАРОДНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО	194
14.1. Міжнародне право і національне право: загальне, особливе.....	194
14.2. Співвідношення міжнародного і національного права.....	195
14.3. Теорії співвідношення міжнародного і національного права.....	197
ТЕМА 15. СИСТЕМА ПРАВА. ПРАВОВА СИСТЕМА.....	200
15.1. Система права: поняття, структура.....	200
15.2. Приватне і публічне право.....	204
15.3. Правова система: поняття, структура	206
15.4. Типологія правових систем.....	208
15.5. Правові системи сучасності (загальна характеристика).....	210
ТЕМА 16. ЗАКОНОДАВСТВО. СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА.....	213
16.1. Поняття законодавства.....	213
16.2. Система законодавства: поняття, структура	214
16.3. Вертикальна структура системи законодавства України.....	216

16.4. Співвідношення системи права і системи законодавства.....	219
16.5. Систематизація законодавства: поняття, види, функції.....	221
16.6. Форми систематизації законодавства.....	222
ТЕМА 17. НОРМИ ПРАВА.....	229
17.1. Норма права: поняття, ознаки.....	229
17.2. Структура норми права.....	231
17.3. Види структурних елементів норми права.....	236
17.4. Способи викладу елементів норм права в статтях нормативно-правових актів.....	238
17.5. Співвідношення норми права і статті закону.....	240
17.6. Види правових норм.....	242
17.7. Спеціалізовані норми права.....	247
ТЕМА 18. ПРИНЦИПИ ПРАВА.....	250
18.1. Принципи права: поняття, види	250
18.2. Роль (значення) принципів права в юридичній діяльності.....	254
18.3. Принцип верховенства права	256
ТЕМА 19. ПРАВО В СИСТЕМІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	262
19.1. Нормативне й індивідуальне регулювання.....	262
19.2. Ненормативне регулювання	264
19.3. Соціальні норми: поняття, види.....	266
19.4. Співвідношення норм права і норм моралі.....	266
19.5. Взаємодія права і моралі в процесі правотворчості та реалізації права	267
19.6. Право і технічні норми	269
19.7. Право і звичаї.....	270
19.8. Право і корпоративні норми.....	270
19.9. Право і релігійні норми.....	274
ТЕМА 20. ФОРМИ (ДЖЕРЕЛА) ПРАВА.....	278
20.1. Форми (джерела) права: поняття, види.....	278
20.2. Багатозначність терміна «джерело права».....	284

ТЕМА 21. ОСОБА І ПРАВО, ДЕРЖАВА.....	287
21.1. Особа як суб'єкт права.....	287
21.2. Правовий статус особи: поняття, структура.....	291
21.3. Види правового статусу особи.....	295
21.4. Права людини: поняття, ознаки.....	297
21.5. Види прав людини.....	299
21.6. Гарантії прав, свобод людини і громадянина.....	301
ТЕМА 22. ПРАВОТВОРЧІСТЬ.....	303
22.1. Правотворчість: поняття, функції.....	303
22.2. Співвідношення понять «правотворення» і «правотворчість».....	305
22.3. Принципи правотворчості.....	306
22.4. Види правотворчості.....	308
22.5. Основні стадії законодавчого процесу (законотворчості).....	309
22.6. Основні стадії підзаконної нормотворчості	311
ТЕМА 23. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ.....	312
23.1. Нормативно-правовий акт: поняття, основні ознаки.....	312
23.2. Закон: поняття, ознаки, види.....	313
23.3. Види законів.....	314
23.4. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, види.....	316
23.5. Дія нормативно-правових актів у часі. Зворотна сила закону.....	318
23.6. Дія нормативно-правових актів у просторі.....	321
23.7. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.....	323
ТЕМА 24. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА.....	325
24.1. Реалізація права: поняття, види («форми»).....	325
24.2. Застосування права: поняття, ознаки, стадії.....	328
24.3. Правова кваліфікація.....	331
24.4. Акти застосування норм права: поняття, ознаки, види.....	333
24.5. Прогалини в праві: поняття, причини виникнення, види, способи подолання.....	337

ТЕМА 25. ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА.....	345
25.1. Юридичне тлумачення: поняття, причини, мета.....	345
25.2. Види юридичного тлумачення.....	346
25.3. Способи тлумачення: поняття, види.....	347
25.4. Види тлумачення за обсягом.....	348
25.5. Неофіційне тлумачення: поняття, види.....	350
25.6. Офіційне тлумачення: поняття, види.....	350
25.7. Акти офіційного тлумачення: поняття, види.....	352
ТЕМА 26. ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ.....	354
26.1. Правовідносини: поняття, основні ознаки.....	354
26.2. Види правовідносин.....	356
26.3. Склад (структура) правовідносин.....	357
26.4. Суб'єкти правовідносин.....	359
26.5. Об'єкти правовідносин.....	359
26.6. Передумови виникнення правовідносин.....	360
26.7. Взаємозв'язок норми права і правового відношення (правовідношення)	360
26.8. Правосуб'єктність	361
26.9. Юридичні факти: поняття, види. Фактичний склад....	363
ТЕМА 27. ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩА ПОВЕДІНКА. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	370
27.1. Поведінка. Юридично значуща поведінка	370
27.2. Основні види юридично значущої поведінки.....	373
27.3. Правомірна поведінка: поняття, ознаки, види	375
27.4. Зловживання правом: поняття, ознаки, види.....	381
27.5. Правопорушення: поняття, ознаки, види	383
27.6. Склад правопорушення: поняття, структура.....	384
27.7. Об'єктивно протиправне діяння.....	390
ТЕМА 28. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	395
28.1. Юридична відповідальність: поняття, основні ознаки.....	395
28.2. Види юридичної відповідальності.....	398
28.3. Принципи юридичної відповідальності.....	401
28.4. Функції юридичної відповідальності	402
28.5. Підстава юридичної відповідальності	403

ТЕМА 29. МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	406
29.1. Правове регулювання: поняття, предмет, цілі, види, способи, типи.....	406
29.2. Механізм правового регулювання: поняття, елементи, стадії.....	408
29.3. Юридична техніка.....	410
29.4. Юридична колізія.....	413
ТЕМА 30. ПРАВОСВІДОМІСТЬ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА	417
30.1. Правосвідомість: поняття, основні ознаки.....	417
30.2. Структура правосвідомості.....	419
30.3. Основні функції правосвідомості.....	424
30.4. Основні види правосвідомості.....	425
30.5. Роль правосвідомості в правотворчості.....	426
30.6. Роль правосвідомості в реалізації права	428
30.7. Правова культура.....	429
30.8. Деформація правосвідомості: поняття, основні види.....	433
ТЕМА 31. ЗАКОННІСТЬ І ПРАВОПОРЯДОК.....	438
31.1. Поняття законності та правопорядку.....	438
31.2. Принципи законності: поняття, види.....	440
31.3. Гарантії законності: поняття, види.....	442
31.4. Ідея (концепція) правозаконності.....	443
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	445